

ÂTIF EFENDİ KÜTÜPHANESİNİN VAKFIYESİ

FUAT SEZGİN

Bundan bir kaç ay evvel Beyazıt-Sahaflar Çarşısında, Âtîf Efendi Kütüphanesinin vakfiyesine rastlamıştım. Vâkîfî tarafından büyük bir itina ile tanzim olunup mütevellilerinin yanında bir müddet muhafaza olunduktan sonra Sahaflar Çarşısına intikal eden mezkûr vakfiye daha ziyade Âtîf Efendi tarafından vakfolunan kitapların bir nevi fihristi olması bakımından alâkamı celbetmiş, satılmak üzere bulunan bir yığın kitap arasından onu kurtarıp ait bulunduğu kütüphaneye mal etmek hususundaki arzumu arttırmıştı. Vakfiyenin ele geçirilişinden sonra münderecatındaki isimlere göz gezdirilince, kütüphanenin kıymetini matbu fihristten daha fazla aksettirdiği görülmüştü. Hatta bazı isimlere matbu fihristte hiç rastlanmamış olması kitapların vakfolunduktan sonra her hangi bir kayba uğrayıp uğramadığı hususunun vakfiye ile mukabele suretiyle tahkikini zarurî kılıyordu. Ezcümle ilk nazarda vakfiyede, al-İmām al-Bāqilānî'ye (öl. h. 403) ait bugün için mevcudiyeti bilinmeyen *al-Milal va 'n-nihal*² adlı bir eserin nüshasına varaklarını da tasrih suretiyle işaret edildiği hemen göze çarpıyordu. Şu halde, vakfiyeyi bir kaç bakımdan etüdden başka, kitapların vakfolunduktan sonra bir kayba uğrayıp uğramadığı hususunda katî bir bilgiye sahip olabilmek için, matbu fihristle mukabele etmek veya, hiç olmazsa, bu şüpheyi gidererek kadar, vakfiyede kayıtlı bir çok kitapların bugünkü âkıbetlerini belirtmek lâzımdı. Yapılması arzu edilen böyle bir mukabele yerine, fihristin meydana getirilişinde vakfiyeye hiç müracaat edilmemiş olması, kitapların aynı sıraya göre tertip ve aynı kısımlara göre tasnif edilmemiş bulunması, hatta fihristte müellifinin adına izafe edilen bir kitabın vakfiyede kendi ismiyle kaydı veya bunun tamamıyla aksine bir yol takibi gibi mahzurlar yüzünden, vakfiyenin muhtelif yerlerinden üç yüz cilt kadar kitap, kıymetleri ve nadir oluşları bakımından seçilmiş ve bunlara müracaat suretiyle Âtîf Efendi tarafından vakfolunan kitapların arasında kayıp bulunmadığı hususunda bir kanaat hâsıl olmuştur.

Âtîf Efendi Kütüphanesinin vakfiyesinin bulunması kanaatimizce şu iki bakımdan faydalı olmuştur :

1. Vakfiye Kütüphanenin tarihçesi, vakıf şartları, teşkilât kadrosu hakkında mufassal malûmat ihtiva etmekle İstanbul kütüphanelerinin tetkike muhtaç olan tarihinde bir boşluğu dolduracaktır.

2. Vakfiyede, Kütüphanenin hakikî kıymetine nisbetle pek cüzi bir şey ifade eden fihristin müphem bıraktığı bir çok isimlerin tasrih ve çok zaman müellif hatlarına işaret edilmiş olması itibariyle bugüne kadar meçhul kalmış veya hakikî değerleri öğrenilememiş bir çok kitapların tanınması mümkün olmuştur.

VAKFIYENİN HUSUSİYETLERİ

Zincirenkli, basma şemseli, müzehhep, miklepli, vişne çürüğü renginde meşin cilt. (13,6×8,8) 27×15 cm, sarımtrak, orta kalınlıkta ve saykallı 116 varak. Müzehhep bir cetvel içinde, cümleleri müzehhep iri noktalarla biri birlerinden ayrılan ve siyah mürekkeple yazılmış 11 satırlı kısmen (baştan 103a ortasına kadar) itinalı bir sülüs, kısmen (103a'dan nihayete kadar) itinalı bir talik.

Âtîf Efendi'nin bütün vakıflarına ait bulunan bu vakfiye umumî olarak iki kısımdan teşekkül etmektedir. Baştan 27b'ye kadar olan kısım muhtelif yerlerde bulunan bir çok mülk ve arsanın muhtelif tarihlerde yapılan vakıflarını tesbit etmektedir. Kütüphaneye taallük eden kısım ise kitapların nisbeten mufassal izahlı vakfını, muhafaza şartlarını, kütüphanenin kadro ve teşkilâtı hakkında etraflı malûmat ihtiva etmektedir. Burada vakfiyenin ilk kısımlarını bir dereceye kadar tanıtmaya çalıştıktan sonra hasseten kütüphaneye taallük eden kısmı üzerinde duracağız :

Birinci vakıf (1b—16a) :

Baş : «Be-nâm-ı Kırdigâr-ı vâkıf-ı râz, münezzeh zâteş ez encâm u âğaz, her matla'-ı suhan-ı feyz-ı âferin ki neyyîr-i ism-i rabbilâlemîn ile münevver olmaya revnak-ı itmâm ile zib ü fer bulmaz... (3b). Amma ba'd : işbu mecele-i sahîha-i şer'iyenin tahrir ü imlâsına... bâis ü bâdi oldur ki belde-i tayyibe-i mahmiyye-i Kostantiniyye lâ zâlat meşhûnatan bi's-şa'âiri 'd-dîniyyede Soğanağa mahallesi ahali-sinden olup bundan akdem nazır-ı Tophane-i Âmire ve halen mektubî-i defterî-i şıkk-ı evvel olan umdet-i ashâbü 't-tahrîr ve 'l-kalem, zübdet-i erbâbü 't-tastîr ve 'r-rakam, sâhibü 'l-hayrât, tâlibü 'l-merâtib *Âtîf Mustafa Efendi 'bnü 'l-merhum Mustafa b. Abdulhâdi* vakta ki hazret-i rabb-i izzet callat izzatuh ve alat kudratuh cânibinden kendüye vâsıl olan mevâhib-i celiyye... devlet-i nâ pâyidâr-ı dünyanın müstaid-i fenâ idüğünü tefekkür edip... vakf-ı câiü 'z-ikr li-ecli't-tescîl mütevellî nasb u ta'yin eylediği dâmâd-ı emcedleri mefharü 'l-müderisîni 'l-kirâm *Abbas Efendi b. Mustafa Efendi* mahzarında ikrâr-ı sahih-i şer'î ve i'tirâf-i sarih-i mer'î edip: «'El'an silk-i mülk-i sahihimde münselik ve rişte-i kabz-ı tasarrufumda münsemit olup zikri mürur eden Soğanağa mahallesinde vâki bir tarafı bazen Kurşunluhan...»

ilâh. ibaresinden sonra bir çok bina, arsa, bahçe ve saireyi muhtelif hizmetlere tahsis maksadiyle vakfetmektedir. 1b—16a arasını işgal eden bu ilk vakıf 1146 senesinde yapılmış olup muhtelif meslekten 11 şahsın imzasını ihtiva etmektedir.

İkinci vakıf (17a—22a) :

Baş : «Hamd-ı mevfur ve şükr-i nâ mahsûr, vâkıf-ı serâir-i umûr ve ârif-i zamâir-i cumhûr olan Hudâvend-i şekûr... ve ba'd : devlet-i aliyye-i ebediyyü 'l-istimrâr ve saltanat-ı seniyye-i sermediyyü 'l-istikrârda halen bilfiil defter-i şikk-ı evvel.. olan... Âtîf Mustafa Efendi 'bnü 'l-merhumi 'l-mağfûr Mustafa Ağa hazretleri Dârü 'l-hilâfeti 'l-aliyye-i Kostantiniyyeti 'l-mahmiyyede Vefa kurbunda Molla Husrev mahallesinde vâki devlethanelerinde ma'kud meclis-i şeri hatîr-i lâzımı 't-tevkirde zikr-i âti vakıflarına li-ecli 't-tescîl mütevellî nasb u ta'yin buyurdıkları necli edib ü necîl ve mahdûm-ı lebîb ü nesîlleri, umdetü 'l-müderrisîni 'l-kirâm, zübdetü 'l-mahâdîmi 'l-fahhâm fazîletlü *Muhammed Emin Efendi* mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'i...» şeklinde kaleme alınan vakfiyede İstanbul dahil ve haricinde bir çok bina ve arsanın muhtelif maksatlarla 1153 senesinde yapılan vakıfları bulunmaktadır.

Üçüncü vakıf (22b—26b) :

Tokat vilâyetinde bulunan bir çok arsa ve emlakın mütevellî Âtîf Efendi'nin oğlu Muhammed Emin Efendi olmak üzere yapılan vakıflarını ihtiva etmektedir.

Dördüncü vakfiye (Kütüphanenin vakfiyesi) :

Kütüphaneye ait vakfiye ise, 27b - 102a'ya kadar kitapların isimleri bir bir zikredilmek üzere vakıflarını, 103a—109a'ya kadar kütüphanenin bir nevi tarihçesini, teşkilât ve şartlarını, 117b—133a'ya kadar Âtîf Efendi merhumun vefatından sonra kütüphanesine kayın biraderi Hacı Ömer Efendi nam zatın 1119 senesinde vakıf olarak bıraktığı kitapların sonradan Âtîf Efendi Kütüphanesine yersizlikten dolayı naklini ve isimlerini gösteren vakfi ihtiva etmektedir.

Vakfiyedeki kitap fihristinin hususiyetleri :

Kitapların vakfiyedeki kaydından heyet-i mecmuasının iki defada vakfedildiği anlaşılmaktadır. Tefsir, hadîs, fıkıh, fetva, akaid ve kelâm kitaplarının vakfı hicrî 1153 yılının muharrem ayının 25. günü, geri kalanınki 1154 rebiülevvel ayının başında yapılmıştır. Birinci kısım vakfiyede 27b—74b, ikinci kısım 74b—102a arasını işgal etmektedir. Vakfiyede kitaplar ilimlere göre tasnif edilmiş olmakla beraber, tasnife esas teşkil eden ilimlerin unvanları kaydedilmemiştir. Vakfiyede kitapların vasıflarına işaret edilirken umumiyetle yazının cinsinin kaydı ihmal edilmemekte, nesih veya talik olduğu

belirtilmektedir. Kitapların cilt, varak ve satır sayısının tesbitine umumiyetle itina edilir. Müzehhep ise, ekseriyetle zikrolunur. Bazen kitabın adı, bazen de şöhreti göz önünde bulundurularak müellifinin adının zikriyle iktifa olunur. Aynı sırada meydana getirilen diğer bazı vakfiyelerin ezcümle Köprülü, Feyzullah Efendi Kütüphaneleri vakfiyelerinin müşterek tetkikinden kitapların müstensihlerinin şöhretlerine, müellif hattı olup olmadıklarına göre ve üzerlerinde «sema» ve «kıraat» kaydı ihtiva edip etmeyişlerine göre değişen bir alâka celbettikleri anlaşılmaktadır. Bu münasebetle Âtîf Efendi merhumun fihristinde zaman zaman kitabın müellifinin hatıyla olduğuna veya meşhur bir şahıs tarafından istinsah edildiğine işaret olunur. Bir kitabın nüshasını karakteristik noktalarıyla belirten vakfiyede bulunmasını çok arzu ettiğimiz bir vasfı olan istinsah kaydının zikri ihmal edilmiştir. Bunu vakfiyenin tanzim olunduğu devrin ananesine hamledemeyeceğiz. Zira Köprülü Mehmed Paşa'nın h. 1089 senesinde tanzim olunan vakfiyesinde nüshaların eski veya yeni olduğuna suret-i mahsusada bir ehemmiyet atfolunmuştur.

Kütüphane vakfiyesinin başı (27b): «Suhuf-ı mutahhara-ı hamd-ı sâni'ü 'l-eşyâ, hâlikü 'l-arz ve 's-semâ allat alâuh ve tevâlat nu'amâuh-dan lişân-ı ta'zim ü ihlas ile tilâvet-i âyât-ı beyyinât... den sonra işbu derun-ı vesika-ı şer'iyye ve rakîme-i mer'iyyede nâm-ı nâmî ve 'ism-i sâmisî.. devletlû, inayetlû, semahatlû defterdâr-ı şikk-ı evvel Âtîf Mustafa Efendi 'bnü 'l-merhûmî 'l-mağfûr Mustafa Ağa hazretleri mahmiyye-i Kostantiniyye humiyat anî 'l-baliyyede Molla Husrev mahallesinde... devlethane-i valâlarında ma'kud meclis-i şer'-i celil-i lâzimu 't-tebcilde zikri âti vakıflarına li-eclî 't-tescil mütevellî nasb u ta'yin buyurdıkları mahdum-i mükerrem-i vâlâ nijadları umdetü 'l-müderresini 'l-kirâm faziletlû *Muhammed Emin Efendi* mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tiraf-i sarîh-i mer'î buyurup vakf-ı atiyü 'z-zikrin suduruna değin bi-inâyeti 'llâhi 'l-meliki 'l-müte'al mal-ı helâl ile temellük eylediğim bir kıt'a Mushaf-i şerif ve cild-i vahidde yirmi mistarlı üç yüz on yedi evrakta talik hatla muharrer Tefsîr-i Hazret-i İbn Abbâs...»

Birinci kısmın sonu (72b): «Hâlen li-vechi 'llâhi taâlâ Şeyh Ebü 'l-Vefa camii kurbunda binasına şürû' eylediğim kütüphane-i mevkufeme talebe-i ulûmun ifade ve istifadesi mülâhazasıyle vaz' u hifzolunmak için hasbeten li 'llâhi 's-samed ve taleben li-merzâti rabbi 'l-ahad vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve hayrât-ı mesbukeme ilsak edip şöyle şart eyledim ki bundan evvel mahkûm bihâ ve muavvel aleyhâ olan vakfiyemde ta'yin-i şurut eylediğim üzere mütevellî-i vakf olan kimse kütüb-i mezkûreyi hifz u haraset ve tamiratını galle-i vakfımdan ede ve kütü-

b-i mevkufem hizane-i kütübüm olan mahalden bir ferd için ihraca cevaz vermeye deyü tebyin-i kuyud edip kütüb-i mezkûreyi tamamen mütevellî-i muma ileyhe teslim, ol dahi bi-tamamiha kabz u tesellüm eyledi dediklerinde... vakf-ı mezburun sıhhat u lüzumuna hükm-i sahîh-i şer'î ve kaza-ı sarîh-i mer'î eyleyip vakf-ı merkum sahîh ve lâzım ve mütemmim oldu... Hurrîre fî 'l-yevm el-hâmis ve 'l-işrin min el-muharrem li-senet selâs ve hamsîn ve mi'a ve elf min hicret man lahu 'l-izz ve 'ş-şeref.

İkinci kısmın başı (74b) :

El-hamdu li-valiyyih ve 's-salâtu alâ nebiyyih ve âlih. İsm-i sâmi ve nâm-ı nâmîsi vesâik-i pişine ve sahâif-i dirinede nigâşte-i yarâ'a-ı vasf u beyân kılınan vâkıf-ı müşarün ileyh asbaga 'llâhu niama'uh aleyh hazretleri kütüb-i mevkufe-i mestureden sonra bi-avni 'l-lâhi 'l-meliki 'l-vehhab temellük ü istishab buyurdıkları işbu kütüb-i nefise-i mevkufeyi dahi şart-i sâbık üzere taleben li-merzâti rabbihi 'l-hallâk, vakf-ı evvellerine zammı ilhak ve vech-i meşruh üzere tescil-i şer'î ve teslim ila 'l-mütevelli ile lüzum-ı vakfiyyetine hükm-i sarîh-i mer'î kılınan kütüb-i mevkufedir ki vech-i âti zikrolunur...

İkinci kısmın sonu (102b - 103a) :

Vakf-ı merkum sahîh ve lâzım ve mütemmim oldu. Carâ zâlik ve hurrîre fî gurreti şehri rebî el-evvel li-senet erba' ve hamsîn ve mi'a ve elf min hicret man lahu 'l-izz ve 'ş-şeref. Eş-şuhûd es-sâbikun..

Kütüphane binasının vakfı (103a-104b) :

«Sâhibü 'l-hayrat ve 'l-hasanat, vâkıf-ı müşarun ileyh Âtîf Mustafa Efendi hazretleri saadethanelerinde ma' kud meclis-i şer'î ahmedîde mütevelli-i sabıku 'z-zikr necl-i muhteremleri mahzarında ikrâr-ı sahîh-i şer'î buyurup halen sakin olduğum işbu menzil-i kebirin Molla Gurânî câmi-i şerifi canibinde vâki iki taraftan benim sakin olduğum menzil-i kebirin ve bir taraftan bazen halen şeyh-i meşâyihü 'l-islâm devletlû es-Seyyid Mustafa Efendi hazretlerinin menzil-i kebirlerine mutî'âsıl âhar sagır menzilleri ve bazen yine vakfımdan olan menzil ve bir taraftan tarik-i âmm ile mahdûd, tulen ve arzen be-hisab-i terbi'i bennâ zira'ıyla yedi yüz yetmiş buçuk zira' arsa üzerinde mebnî fevkanî iki oda ve bir sofa divanhane ve kenif u hamam ve camekân ve kenif ve tahtında bir kârgir matbah ve sed üzerinde bağçe ve havluyu müştemil mülk-i menzil ile yine mahmiyye-i mezburede merhum Şeyh Ebü 'l-Vefa mahallesinde vâki bir taraftan Muhammed Çelebi mülkü ve bir taraftan Çukadar Ahmed mülkü ve bir taraftan merhum müşarün ileyh vakfı ve bir taraftan

tarik-i âmm ile mahdûd Haseki Mustafâ Ağa nam kimseden işlira edip halen kütüb-i mevkufem için müceddeden kütüphane bina eylediğim tulen ve arzen be-hisab-ı terbi'î iki bin zira' arsa-ı memlûke ile üzerine bina eylediğim kütübhaneyi hasbeten li'llâhi taâla vakf-ı sahîh ile vâkf u habs ve vakfiye-i ulâda olan bi-temâmihâ şurut-î mezkûrem üzere şart u ta'yin ve vakf-ı evvelime zamm u ilhak ve müteveli-i mûma ileyhe fariğen ani 'ş-şevagil teslim, ol dahi ahz u kabz ve emsali gibi tasarruf eyledi dediklerinde gıbba 't-tasdiki 'ş-şer'i vâkif-ı müşarün ileyh hazretleri vakf-ı mezburlarından rücu ve ke'l-evvel mülklerine istirdad ve müteveli-i mûma ileyh dahi imtina ile kemâ huve 'l-mestur fi 'l-kütübi 'l-fikhiyye, müterafi'an ve her biri fasl u hasme taliban olduklarında bu fakir dahi vakf-ı mezburun alâ kavli men yerâh mine 'l-eimmeti 'l-aslâf, sıhhat u lüzumuna hükmedip vakf-ı merkum sahîh ve lâzım oldu.. Hurrîre fi 'l-yevmer-râbi aşer'min receb el-ferd li-senet arba' ve hamsîn ve mi'a ve elf...»

Kütüphanenin şart ve kadrosu ve hafız-ı kütübün vazifelerine müteallik vakfiye (104b-109a):

«Vâkif-ı müşarun ileyh asbaga'llâhu ni'amahu aleyh hazretleri takrir-i kelâm ve bast-ı merâm buyurup: işbu vakfiyye-i ma'mul bihâ ve muavvel aleyhâda tafsil ü beyan ve tastir-i daayân kılıldığı üzere şurutumun taklil ü teksir ve tebdil ü tagyiri merreten ba'da uhra yedimde olmakla halen şöyle şart eyledim ki mukaddema vakf-ı sahîh ile vakfeyletiğim kütüb-i muharrere-i mezkûrem halen li-vec-hi 'llâhi taâlâ Şeyh Ebü 'l-Vefa kurbunda bina ve ihyasına muvaffak olduğum kütübhaneyi mevkufemde hıfz olunup ve kütüb-i mezkûre istinsah ve mütalâa ve istiare ve sair bir tarik ile kütübhanemden dışarı çıkarılmaya ve ulema ve sulehâdan üç kimesne kütübhaneyi mezkûrede hâfız-ı kütüb olup biri hâfız-ı kütüb-i evvel ve biri sâni ve biri sâlis ola ve havali-i kütübhanemde ihdas u bünyad eylediğim üç bab kârgir mütehhil menazilinin biri hâfız-ı kütüb-i evvele ve birisi dahi hâfız-ı kütüb-i sâniye ve birisi dahi hâfız-ı kütüb-i sâlise süknaları meşrut ola ve her kim hâfız-ı kütüb olursa hâfız-ı kütüblük cihatına mutasarrıf olması süknasını şart eylediğim hanelerde sakin olmalarına meşrut ola; eğer hilâf-ı şart-ı mezkûr menzil-i merkumede sakin olmazlar ise, cihetleri ref' ve menzil-i merkumede sakin olmağa râgıb ve hizmet-i merkumeye müstaid ve mutemed kimesnelere verile ve hâfız-ı kütüblük cihatına mutasarrıf olan kimesnelere menazil-i meşrutalarda süknası şartım iken kendileri âhar mahalde olup vekilim hane-i meşrutalarda sakin olsun demek caiz olmaya. Hulâsa-ı kelâm hâfız-ı kütübün cihati bizzat cihat-ı merkume mutasarrıf-ı hane-i merkumede sakin ve mütevattın olmasıyla meşrut ola ve hâ-

fız-ı kütüblük cihatının örf-i beled gibi kasr-ı yedi hilâf-ı şartım olmakla kasr-ı yed murad edenlere ruhsat verilmeye; eğer cihet-i merkumeye mutasarrıf olan hizmet-i lâzimesini edada izhar-ı fütur yahud kasr-ı yed murad eder işe, hane-i merkumede ikamet vechiyle hizmet-i lâzimesini kıyamete kadar talebe-i ulûmdan mutemed bir kimesneye ref'inden ciheti müstakillen tevcih olunup kasr-ı yedine ruhsat müsaade olunmaya ve hâfız-ı kütüblük hizmeti ki yemin ve ark-ı cebin ile tahsil ü cem'... eylediğim kütüb-i mutebere muhafazasından ibaret bir ma'na olmakla hizmet-i merkumeye kaim olanlar mutemed kimesnelerden olması lâbüdd iken birisi bi-emri 'llâh taâlâ fevt oldukta sagir veledi kalıp örf-i beledde kıyasen sabi ve mürâhık oğluna verildiği surette lâmu hale bir kaç akça yevmiye ile... bigâne-i mechulü 'l-ahval kimesnenin kütüb-i mevkufe muhafazasında sadakat ve istikameti umûr-i mevhumeden olduğundan gayrı vekâlet takribiyle bervech-i câi şart eylediğim hidemat-ı kütübhaneye kaim olmayacağı emri bedihî olmakla, binaen aleyh sabi ve mürâhık uşaklara babası mahlûlundan hâfız-ı kütüblük cihati tevcih olması hilâf-ı şartım olduğuna binaen ruhsat verilmeyip erbâb-ı istihkakın mütedeyyin ve müstakim âhar kimesnelere tevcih oluna ve bu hanelerde hâfız-ı kütüblerin süknası meşrut olmaları haftada beş gün min es-sabah ila 'l-mesa kütübhanenin açık durması için ihtiyar olunmuş umurda olmakla salı ile cuma gününden maada tulû'-ı şemsten bir saat mürurunda kütübhanem açılıp gurub-ı şemse iki saat kalınca açık dura; faraza bir kimesne gelmez ise dahi ba'de 'l-asr saat ona varmayınca kütübhanem kapısı kapanmaya ve çünkü hâfız-ı kütüb olanlar kurb-ı kütübhanemde bina eylediğim kârgir müteehhil hanelerde sakin ve mütevattın olmaları meşrut olduğu cihetten salı ve cuma gününden maada akşama dek hizmet-i lâzımelerine kıyam-ı âhar kesblerinden kendilerini men' eylediği cihetten kut-ı yevmiyelerine dâni vezaife muhtaç olmalarıyla bâlâda mestur şeraitimle kemâ yenbagi mûraat eylemek şartıyla hâfız-ı kütüb-i evvele beher yevm seksen akça ve hâfız-ı kütüb-i sâniye beher yevm yetmiş beş akça ve hâfız kütüb-i sâlise beher yevm yetmiş akça vazife-i gallât-ı vakfımdan tahsis ü ta'yin eyledim. Bi-emri 'llâh taâlâ hâfız-ı kütüb-i evvel fevt oldukta sâni hâfız-ı kütüb-i müteveffanın seksen akça vazifesiyle şurut-ı merkume üzere hâfız-ı kütüb-i evvel olup sâlis hâfız-ı kütüb-i sâninin yetmiş beş akça vazifesiyle şurut-ı merkume üzere hâfız-ı kütüb-i sâni olup hâfız-ı kütüb-i sâlisin yerine hizmet-i merkumeye müstaid ve mutemed bir kimesne şart eylediğim vech üzere yetmiş akça vazife ile hâfız-ı kütüb-i sâlis ola ve kezalik hâfız-ı kütüb-i sâni fevt oldukta sâlis şart eylediğim vech üzere sâni ve şart olunduğu üzere mutemed ve mütedeyyin kimesne hâfız-ı kütüb-i sâlis olup bu şuru-

tuma müraat oluna ve hâfız-ı kütüb-i evvel kütübhaneye-i mezburenin haricinde mütalâa için bina olunan mahallinde salât-ı mağrib ve işa ve fecirde civardan gelen müminine imamet edip eda-yı salât-ı avkat-ı selâse oluna ve hâfız-ı kütüb-i sâni müezzinlik ve hâfız-kütüb-ı sâlis iykad-ı kanâdil eyleye ve yevm-i sulasâ ve sebtte salât-ı fecr akibinde bir âlim kimesne şeyhü 'l-kurrâ olup yevmî on iki akça vazifeye mutasarrif ola ve kütüb-i mevkufenin ve kütübhanenin ve hâfız-ı kütübler sakin oldukları menazilin ve kütübhaneye icra olunan su yolunun tamirâtı gâlle-i vakfımdan ola ve ma-ı mezkûrun rah-ı âbisine yevmî sekiz akça ve kütüb-i mevkufeyi tamir eden mücellide yevmî dört akça ve kütübhaneye ve menazil-i merkumenin tamirât-ı cüz'iyesi için bir neccara yevmî dört akça vazife verile ve hâfız-ı kütüb olanlar mevalî ve müderrisîn ve kuddât ve eimme ve müezzinîn ve kayyum olmayıp hâsıl-ı kelâm şurut-ı meşruha üzere her gün sabahtan akşama değin eda-yı hizmet-i mezkûreye mâni hizmeti olmaya; olur ise, hâfız-ı kütüblük hizmeti vech-i muharrer üzere hizmeti olmayan kimesneye tevcih oluna ve hâfız-ı kütüb olan üç kimesne şart-ı mezkûr üzere her gün ma'an kütübhanede mevcut bulunup içinden birinin özrü ve yahud mâni-i şer'isi bulunursa özr ve mâni-i def' oluncaya değin ikisi mevcut bulunup özrü olanın her özrü mündefi oldukça anlara mülhak olup eda-yı hizmet eyleye ve hâfız-ı kütüb olanlar vech-i muharrer üzere imamet ve müezzinlik ve iykad-ı kanâdil için başka vazife talebinde olmayıp bâlâda şart olunan vazifelerine kani olalar ve şurut-ı muharrere-i mezkûrenin dahi tebdil ü tagyiri ve taklil ü teksiri merreten ba'de uhra yedimde ola deyü ta'yin-i şurut buyurmalarıyla bu mahalle şerh verildi. Fi 'l-yevm es-sâmin ve 'l-işrîn min receb el-ferd li-senet erba' ve hamsîn ve mi'a ve elf...

VAKFIYE SAYESİNDE DEĞERLERİ HAKKINDA BİLGİ EDİNDİĞİMİZ
NÜSHALAR

Âtîf Efendi Kütüphanesinin bir çok kitapların yegâne veya nadir nüshalarını ihtiva ettiği ilim âleminde bilinmektedir. Fakat matbu fihristin eksik, bazen de yanlışlarla dolu olmasından dolayı bir çok kıymetli nüshalar ilim adamlarının alâkasından mahrum kalmıştır. Kütübhanenin elimize geçen vakfiyesi matbu fihriste nisbetle çok daha sahih ve daha mufassal malûmat ihtiva etmiş bulunmakla Âtîf Efendi Kütüphanesinde bugüne kadar meçhul kalmış bir çok nüshaları tanımamızı mümkün kılmıştır. Vakfiye de nüshaların bütün hususiyetlerini belirtmediği için, kitapların heyet-i mecmuasına bir bir müracaat etmedikçe, Kütübhanenin hakikî değeri hususunda katî bir şey söylemeğe imkân yoktur. Burada vakfiyedeki malû-

mattan faydalanarak kitapların bir kısmına müracaat etmek suretiyle elde edilen neticeleri verecek ve: a) müellif hatlariyle olan veya meşhur âlimler tarafından istinsah edilmiş olan veya üzerlerinde meşhur âlimlerin yazılarını, «sema» ve «kıraat» kayıtlarını ihtiva eden nüshaları; b) yegâne olan veya bir yahut iki nüshası bilinen bir kitabın ikinci veya üçüncü nüshası olarak karşımıza çıkan nüshaları bahis mevzuu edeceğiz. Görüleceği üzere geçen kitapların bazıları veya müellifleri hakkında henüz vazih bir bilgiye vâsıl olunamamıştır. Gerek bunların tahkikini ve gerekse nadir olduğu zannedilenler hakkında verilmesi lâzım gelen mufassal malûmatı bu makalenin çerçevesi dışına bırakıyoruz.

1) Âtîf Efendi Ktp. nr. 2712, *Tahzîb işlâh al-manţîq* li Abî Zakariyâ Yahyâ b. 'Alî b. al-Ĥaţîb at-Tibrizî (öl. h. 502. Brockelmann GAL² 381, Suppl. I, 462). Ancak bir kısmı basılan (Kahire 1354) bu kitabın 481 senesinde Muĥammad b. İbrâhîm b. Kuhyâr al-Fârisî tarafından istinsah edilen nüshası üzerinde müellifi al-Ĥaţîb at-Tibrizî'nin yazısıyla, huzurunda okunmuş olduğunu gösteren bir kıraat kaydı vardır. Bu nüshaya Âtîf Efendi, vakfiyesinde (89b) şöylece işaret etmektedir: «Cild-i vahidde 21 mistarlı 207 evrakta fuhul hattı ile muhaşşa Tahzîb işlâh al-manţîq».

2) Nr. 2446, *Kitâb al-Badî' fi 'ilm al-'arabiya* talîf al-Mubârak b. Muĥammad b. 'Abdalkarîm b. al-Aşîr (öl. h. 606. Br. G² I, 438, S I, 608). Müellif hattiyle olan bu nüshanın veya diğeri bir nüshasının mevcudiyeti bilinmemektedir. İki cilt bir arada olup 375 varaktır. Nahiv kaidelerinin tasnif ve tanziminde orijinal bir yol takip etmiş olan bu kitabın ehemmiyetli bir tarifine Yâqût'la İbn al-Aşîr'in kardeşi Muĥ. b. Abdalkarîm b. al-Aşîr arasında cereyan eden bir muhaverede rastlanmaktadır (bk. *Mu'cam al-udâbâ*, Kahire, XVII, 76). Bu nüshanın müellif hattiyle olduğuna vakfiyede (78a) işaret edilmiştir.

3) Nr. 2201, *Şifâ al-'alîl fi 'ilm al-Ĥalîl ya'nî fi 'ilm al-'arûd*, müellifi: Amînaddîn Muĥ. b. 'Alî al-Maĥallî (öl. h. 673. Br. G² I, 374, Suppl. I, 539). Müellif hattiyle olup 651 senesinde yazılmış bulunan bu nüshaya vakfiyede (93b) şöylece işaret edilmektedir: «Cild-i vahidde 17 mistarlı 127 evrakta musannif-i merhumun hattiyle...». Brockelmann bu kitabın İstanbul kütüphanelerinde iki nüshasına işaret etmektedir.

4) Nr. 731/1 1a—444a, *Kitâb ihtilâfât al-a'imma bayn al-İmâm Abî Hanîfa va şâhibayh*, müellifi: Abû Ca'far Muĥ. b. Abî Ca'far al-Ĥusaynî (öl. h. 646 dan sonra). 646 senesinde Muĥ. b. Muĥ. b. Muĥ. al-Ĥusaynî al-mulaqqab Qivâm al-Bazdavi tarafından istinsah olunan bu

nüsha nihayetinde müellifin yazısıyla olan bir icazet kaydı ihtiva etmektedir.

5) Nr. 731/2 446b—455b, *Arba'un hadis* min cam' Abî Ca'far Muh. b. Abî Ca'far al-Husaynî. 731/1 deki nüshanın bütün vasıflarını haizdir.

6) Nr. 224' te Abû 'l-Qâsim az-Zamahşarî'nin (öl. h. 534) *al-Kaşşâf 'an ma'ânî 't-tanzîl* adlı meşhur tefsirinin 'Alî b. al-Hasan al-Cârabardî'ye (öl. h. 746. Br. G² II, 246, Suppl. II, 277) ait olan ve yazısını ihtiva eden, h. 734 te istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır. Vakfiyede (37a) şöyle kaydolunmaktadır: «Cild-i vahidde Cârâbardî nüshası olmak üzere 35 mistarlı 461 evrakta nesih hatla muharrer Tafsîr-i Kaşşâf.»

7) Nr. 1936, *Muqaddimat İbn Haldûn* (öl. h. 808. Br. G² II, 314, S II, 342). Üzerinde İbn Haldûn'un yazısı bulunan bu nüshaya vakfiyede (91a) şöyle işaret edilmektedir: «Def'a ı vahidde 25 mistarlı 302 evrakta nesih hatla muharrer ve musannif-i merhumun kalemiyle müsahhah Muqaddimat İbn Haldûn.»

8) Nr. 629. Bundan evvel zikri geçen al-İmâm al-Cârâbardî'nin yazısı ve «kıraat» kaydını ihtiva eden *Masâbih as-sunna* li'l-İmâm Abî Muh. b. Mas'ûd al-Bağavî (öl. h. 510. Br. G² I, 447, S I, 620). 251 varak olup 744 senesinde istinsah olunmuştur. Hususiyetine vakfiyede (46b) işaret olunmuştur.

9) Nr. 125 134, *Naẓm ad-durar fî tanâsub al-ây va's-süvar* ta'lif İbrâhîm b. 'Umar al-Bîqâ'î (öl. h. 809. Br. G² I, 179, S II, 178). Âtîf Efendi Kütüphanesinde on bir cilt halinde bulunan bu tefsirin 135 numarada mukayyet 11. cildi hariç olmak üzere 10 cildinin müellifin nüshası olduğuna dair zahirinde kayıt vardır. Vakfiyede (32a) bu hususiyetine işaret edilmektedir.

10) Nr. 1940, *Nuzhat al-anâm fî mahâsin aş-Şâm* ta'lif Abî'l-Baqâ' ad-Dimaşqî (öl. h. 847). Bu nüsha Brockelmann (Suppl. II, 133) tarafından kaydolunmakta ise de, müellif hattı ile olduğuna işaret edilmemiştir.

11) Nr. 718/1 7a—13b, *Mirqât al-vuşûl ilâ 'ilm al-uşûl* li-Muham-mad b. Harâmûz b. Hoca Mollâ Husrav (öl. h. 885. G² II, 293, S II, 317). Müellif hattıyla olup 863 senesinde yazılmıştır.

12) Nr. 718/2 18a—144b, *Şarh Mirqât al-vuşûl al-musammâ bi-Mir-âat al-uşûl*. Mollâ Husrav'ın yukarıda adı geçen eserinin yine kendisi tarafından yapılmış şerhi. Vasıflar aynıdır.

13) Nr. 2362, *Şarh al-Favâ'id al-giyâsiya* li-Taşköprüzade (öl. h.

945), 'Adudaddin al-İcī'nin (öl. h. 756. Br. G² II, 217, S II, 292) *al-Favā'id al-ğiyāsiya* adlı ma'ani ve beyana ait kitabının şerhi. Bu nüsha şarihin yazısıyla olup 942 senesine aittir. Vakfiyede (82a) Taşköprüzade'nin yazısıyla olduğuna işaret edilmiştir.

14) Nr. 1070 *Muntaḥab İbn Humām 'alā 'l-Hidāya* li'brāhīm al-Ḥalabī (öl. h. 956. Br. G² II, 570, S I, 642). al-Mārginānī'nin (öl. h. 593) *al-Hidāya* adlı eserinin (Br. G² I, 465, S I, 644) Kamāladdin b. al-Humām (öl. h. 861) tarafından meydana getirilmiş *Faḥ al-qadīr* (Br. G² I, 467, S I, 645) adlı şerhinin İbrāhīm al-Ḥalabī tarafından yapılan muntaḥabıdır. Ḥalabī'nin hattıyla olduğuna vakfiyede (53a) işaret edilmiştir.

Müellif hatlarıyla olan nüshalar arasında geçmiş olanlardan başka yegâne olduğu zannedilen nüshalar :

15) Nr. 1992/1 1a—33b, *Kitāb al-'Arūd al-vurqa* taṣnīf aş-Şayḥ Abī Naşr İsmā'īl b. Hammād al-Cavharī (öl. h. 398. Br. G² I, 133, S I, 196). Brockelmann tarafından mevcut bir nüshasına işaret edilmeyen bu kitabın ehemmiyetine Yāqūt (*Mu'cam al-udabā*, Kahire, VI, 155) tarafından işaret edilmiştir. Âtîf Efendi Kütüphanesinde bulunan nüsha takriben h. V. asrın yazısıyledir.

16) Nr. 1992/2 34a—60a, *Kitāb al-Qavāfi*, aynı müellifin. Vasıfları birinci risalenin aynıdır.

17) Nr. 2234, *Kitāb aş-Şatranc*. İlk varağı kopmuş olan bu kitabın h. III. asrın ikinci yarısının müellefatından olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın muhtevasında müelliflerin adını gösterir bir kayda rastlanamamıştır. Nüsha 618 yılında istinsah olunmuştur.

18) Nr. 1338/1 1a—110a, *Şarḥ Muqaddimat 'Abī Ca'far at-Tūsī* (öl. h. 459. Br. G² I, 513, S I, 706). Şarih Abū'l-Qāsim 'Abdarrahmān b. 'Alī b. Muḥ. al-Ḥusaynī'nin Abū Ca'far at-Tūsī'nin tilmizlerinden ve h. V. asır ricalinden olması muhtemeldir. Üzerinde mutezilenin kelâma dair eserlerinden olduğu yazılmaktadır. «Hāzā 'l-Kitāb min kutub al-mu'tazila fi'l-kalām falā tağfal». Muhtevası şî'a akidesine de fazlasiyle yer verildiğini göstermektedir. İstinsah yılı h. 590.

19) Nr. 1338/2, *al-Mulaḥḥaş fi 'l-cadal* şannafahu 'l-İmām Abū İshāq İbrāhīm b. 'Alī al-Firūzābādī (öl. 476. Br. G² I, 484, S I, 699). *Kaşf az-zunūn*'da adı geçen bu kitabın nüshalarının mevcudiyetine Brockelmann tarafından işaret edilmemiştir. İstinsah yılı h. 590.

20) Nr. 1373, *al-Milal va 'n-nihal*'a dair bir kitap. Âtîf Efendi tarafından vakfiyede (70b) «Kitāb al-milal va 'n-nihal li'l-Baqilānī» diye kaydolunan bu kitap matbu fihristte İbn Ḥazm'a izafe edilmektedir. Nüshanın zahrında ne kitabın, ne de müellifinin adını göster-

rir bir kayıt bulunmaktadır. Kitabın iç taraflarında (36a) mevcut bir kayıttan: Summa valiya min ba'dahu 'l-Muqtafi Li'amrillāh fi vaqtinā hazā sanat arba' (!) va ḥamsa mi'a hā'ūlā, 'l-mulūk..» müellifin devri hakkında malûmat edinmek mümkündür. Yalnız Muqtafi Li'amrillāh'ın hilâfetinin h. 530—555 arasına rastladığı düşünülürse, yukarıdaki tarihin «arba'in va ḥamsa mi'a» olması gerekiyor. Gerek bu tarih ve gerekse muhtevası göz önünde bulundurulunca kitabın Baqilāni ve İbn Hazm'a ait olmak ihtimali imkânsızlaşıyor. 134 varak; istinsah yılı h. 1090.

21) Nr. 725, *Kitāb al-Acı ās* li 'n-Nāṭifi Aḥmad b. Muḥ. b. 'Omar an-Nāṭifi (öl. h. 446. Br. G³ I, 459, S. I, 636). Fıkha dair olan bu kitabın nüshasına Brockelmann tarafından işaret edilmiş değildir. 149 varak; istinsah yılı h. 641.

22) Nr. 726. Aynı kitabın ikinci nüshası. 218 varak; takriben h. IX. asrın yazısı.

Bir veya iki nüshası malûm olan kitaplardan :

23) *Kitāb al-Fitān* li Nu'aym b. Ḥammād al-Huzā'i (öl. h. 228. Br. S I, 257). Brockelmann tarafından yalnız bir nüshasına (Br. Mus. 9449) işaret edilen bu kitabın Âtîf Efendi nüshası h. 687 senesinde istinsah edilmiştir.

24) Nr. 1320, *Talḥis al-adilla* li'brāhīm b. İshāq as-Saffār al-Buḥārī (öl. h. 534. Br. G³ I, 548, S I, 758). Brockelmann bu kitabın Türkiye kütüphaneleri dışında iki nüshasına işaret etmektedir. 170 varak; istinsah senesi h. 1128.

25) Nr. 730, *Kitāb İhtilāf al-a'imma va ittifāqihim* li'l-Vazir Muḥ. b. Hubayra (öl. h. 560. Br. G³ I, 502, S I, 687). Bu kitabın Dār al-Kutub al-Misriyya'da (Fihrist I, 500) bulunan *al-İdāḥ va't-tabayin fi ḥ'tilāf al-a'imma al-muctahidin*'den ibaret olması muhtemeldir. Katalogda kitabın başına işaret edilmediği için şimdilik bu husus tahkik edilememiştir. 239 varak; istinsah senesi h. 1138.

26) Nr. 2814/1 3a—29b, *Kitāb İğāsat al-umma bi-kaşf al-gumma* li-Abi' l-'Abbās Aḥmad b. 'Alī b. Taqiyaddīn al-Maqrizī (öl. h. 845. Br. G² II, 47, S. II, 36).

27) Nr. 2814/2 30a—39b, *Risāla fi nūqūd al-qadīma va'l-islāmīya*, aynı müellifin.

28) Nr. 2814/3 40a—62b, *Kitāb İbar an-naḥl*, aynı müellifin.

29) Nr. 2814/4 63a—67b, *Kitāb at-turfat al-ğariba min aḥbār davi Hadramavt al-aciba*, aynı müellifin.

30) Nr. 2814/5 68a—83b, *Dav' as-sāri li-ma'rifat habar Tamim ad-dāri*, aynı müellifin.

31) Nr. 2814/6 84a—707b, *Kitāb az-zahab al-masbūk fi zikr man hacca min al-ḫulafā va 'l-mulūk*, aynı müellifin.

32) Nr. 2814/7 108a—135b, *an-Nizā va 't-tahāşum bayna Banī 'U-mayya va Banī Hāşim*, aynı müellifin.

33) 2814/8 136a—152a, *Kitāb fihi ma'rifat mā yacibu li-āli 'l-bayt min al-ḥaqq*, aynı müellifin.

34) 2814/9 153a—159b, *al-Maqāşid as-sāniya li-ma'rifat al-acsām al-ma'daniya*, aynı müellifin.

35) Nr. 2814/10 160a—175b, *Kitāb al-Bayān va 'l-irāb 'an mā ji ard Mişr min al-arāb*, aynı müellifin.

36) Nr. 2814/11 176a—184b, *al-İlmām bi-ahbār man bi-ard al-Ḥa-başa min mulūk al-islām*, aynı müellifin,

37) Nr. 2814/12 186a—201a, *Tacrīd at-tavḫīd al-mufid*, aynı müellifin.

38) Nr. 2814/13 202a—204b, *Maqāla laṭifa fi hırş an-nufus 'alā az-zikr*, aynı müellifin.

39) Nr. 2814/14 205a—215a, *Huşul al-in'ām va 'l-mayr bisū' al ḫā tima al-ḥayr*, aynı müellifin.

40) Nr. 2814/15, *Ḥall lağz al-mā*.

Maqrīzī'nin X. asra ait bir mecmua içerisinde bulunan bu risalelerinin bir iki nüshası bize kadar gelmiş bulunmaktadır (bk. Br. G² II, 47—50, S II, 37—38).